

## *Visuomeninė geografija* *Human geography*

---

# Informacinė komunikacinė paradigma ir Lietuvos socialinis geografinis rajonavimas\*

---

**Juozas Zagorskis**

*Vilniaus pedagoginis universitetas*  
*El. paštas: juozas.zagorskis@vpu.lt*

---

### ĮVADAS

Socialinis geografinis rajonavimas yra vienas racionalių šalies teritorinio organizavimo būdų. Jis susijęs ne tik su šalies administraciniu teritoriniu suskirstymu, bet ir viso šalies gamtinio bei socialinio potencialo optimalaus teritorinio organizavimo ir valdymo problemomis.

Globalios ar net ypatingos tarpregioninės reikšmės gamtinių resursų bei gamybinių ir infrastruktūrinių teritorinių sistemų neturinčios Lietuvos racionaliam teritorinio organizavimo valdymui didžiausią reikšmę turi miestų teritorinė sistema. Taigi miestai ir likusios gyvenvietės objektyviai tampa vidinius šalies socialinius geografinius rajonus formuojančiais vyraujančiais centrais.

Straipsnyje bandoma, naudojantis informacinės komunikacinės paradigmos požiūriu, projektuoti šalies integracinių socialinių geografinių rajonų schemą.

### INFORMACINĖ KOMUNIKACINĖ PARADIGMA IR SOCIALINĖS GEOGRAFIJOS DALYKAS

Mokslinio pažinimo plėtra pagal metateoretiko T. E. Kuhno (1962) paskelbtą koncepciją funkcionuoja ne kaip „piramidinis“, bet kaip „paradigminis modelis“. Panašiai mokslinio pažinimo procesą kritinio racionalumo požiūriu aiškina ir K. R. Popperis (Filosofijos..., 1999). Pagal jį, pažinimas įgy-

jamas pagal schemą 1P–PT–Kl–2P; čia 1P aiškina PT teorija, pastaroji patikrinama ištaisant klaidas Kl. Diskusijos metu ir taisant klaidas iškyla nauja problema 2P. Pastaroji jau aiškina nauja teorija, o pažinimo procesas vėl kartojasi analogiškai tvarka. Taigi visos teorijos nėra absoliučios, bet tik hipotetinės.

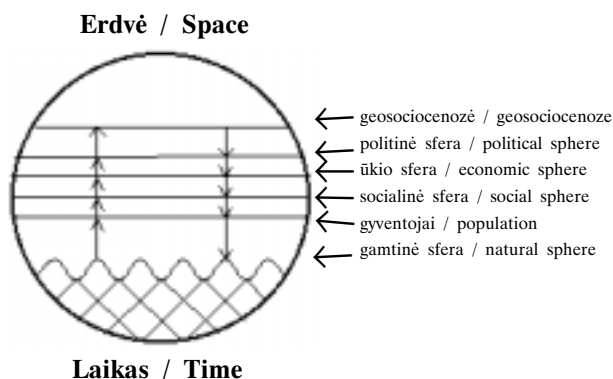
Tiek mokslinio pažinimo apskritai, tiek ir socialinio geografinio pažinimo procesą patogu pasekti pasinaudojus „paradigminės piramidės“ koncepcija. Tai leidžia naujai pažvelgti į mokslo raidą ar visapusiškiau suvokti priežastingumo prasmės būtinybę.

Socialinės geografijos mokslinio pažinimo raidoje, siekiant išvengti entropijos ir išlaikyti tolygią ir stabilią mokslo plėtrą, viena kitą keitė vis aukštesnio analitinio lygio paradigmos. Taip aprašomąją paradigmą pakeitė komercinė, ši – kameralinė, o vėliau ir kitos – deterministinė ir posibilistinė, šakinė, regioninė, kiekybinė ir matematinė, ir pagaliau, dabar vyraujanti sisteminė struktūrinė paradigma. Tačiau, deja, šie paradigminiai požiūriai negalėjo išsamiau atsakyti į esminį mokslinio pažinimo klausimą: kokios priežastys lėmė erdvinius geomaterijos pokyčius? Kaip paskutinės paradigmos kritinės analizės pasekmė dėsningai susiformavo kitas, inovacinis, metateorinis požiūris į geomaterijos raidą ir erdvinę plėtrą – vadinamoji informacinė probleminė paradigma (Skopin, 2001). Tačiau, mūsų nuomone, labiau vertėtų sureikšminti informacijos sąvokos sampratą papildžius ją neatskiriama funkcinė reikšmė. Todėl šios paradigmos galutinė apibrėžtis turėtų būti informacinė komunikacinė paradigma.

---

\* Diskusinio pobūdžio straipsnis.

Informacinės komunikacinės paradigmos požiūriu socialinių, teritorinių, geografinių objektų funkcionavimas laike ir erdvėje pasireiškia kaip jo struktūrinių informacinių objektų pranešimų reikšmių horizontali ir vertikali tarpusavio komunikacinės sąveikos bendra sistema. Horizontalią funkcionavimo sistemą išreiškia dydžiai ir reikšmės, užkoduoti socialiniuose geografiniuose žemėlapiuose, o vertikali pavaizduota 1 paveikslėlyje.



1 pav. Vertikalus geografinių erdvinių sferų kaip informacinių komunikacinių sistemų egzistavimo modelis  
Fig. 1. Vertical existence model of geographical spheres as informational communicative systems

Čia socialinė ir gamtinė aplinka tarpusavyje komunikuoja dichotominės, sinergetinės sąveikos požiūriu.

### LIETUVOS MIESTAI KAIP VIDINIUS SOCIALINIUS GEOGRAFINIUS RAJONUS FORMUOJANTYS PARAMETRAI

Kadangi socialinės geografijos mokslo esmę galima apibrėžti kaip mokslo apie socialinių erdvių sistemų egzistavimą, funkcionavimą ir tapsmą pažinimą, viena svarbiausių problemų tampa šių sistemų ribų nustatymas. Socialinėse erdvinėse sistemose ribas formuoja ir jas lemia įvairaus socialinio potencialo komunikacinių kontaktinių sąveikos lygių skirtumai.

Socialinės erdvinės sistemos komunikacinės teorijos prasme praeina tris plėtros ciklus: 1) maksimalios ekspansinės plėtros, 2) tolygios ir stabilios plėtros, 3) istorinės ar socialinės atminties. Dėl šių priešasčių socialinės erdvinės sistemos, skirtingai nuo gamtinių, yra dinamiškos ir formuojasi kaip įvairaus lygio hierarchiniai struktūriniai sisteminiai dariniai. Be to (ir tai iš principo ypač svarbu), erdvinėje ekspansinėje informacinėje komunikacinėje plėtroje dalyvauja ne visi, bet tik pertekliniai, „prekiniai“, informaciniai komunikaciniai srautai (impulsai). Tik pastarieji formuoja lokalaus, regioninio, nacionalinio ir globalaus lygio socialines geografines erdvines sistemas.

Miestų, kaip socialinių geografinių sistemų darinių, sudėtingą funkcionavimo ir elgesio mechanizmą lemia tai, kad jie sudaro daugiamatę hierarchinę ir ypač koncentruotą socialinę bei gamtinę erdvinę sistemą. Tačiau ir jiems, kaip ir visiems šalies socialiniams erdviniams dariniams, būdingi tie patys egzistavimo, plėtros ir funkcionavimo dėsniumai. Informacinės komunikacinės paradigmos požiūriu miestai traktuojami ne kaip taškai žemėlapyje, bet kaip hierarchiniais, teritoriniais, sisteminiiais, informaciniais, komunikaciniais sąveikos ryšiais su aplinkine gamtine ir socialine erdve susieti dariniai. Tokios teritorinės įtakos zonų ribas formuoja ne miestus aptarnaujančios, bet juos kuriančios informacinės paslaugų, infrastruktūrinės, gamybinės, kultūrinės, administracinės plėtros funkcinės reikšmės. Ši ekspansinio pobūdžio miestų funkcinė reikšmė funkcionuoja kaip aibė hegemoninių centro ir periferijos komunikacinių grįžtamųjų sąveikos ryšių sistemų.

Sisteminės teorijos požiūriu miestų ( $n$ ) tiesioginių informacinių ryšių apimtis ( $R$ ) didės kaip sudėtingumo kvadratas  $R = n(n-1)/2$ . Jeigu dar priskaičiuosime 106 Lietuvos miestų funkcinis struktūrinius ir grįžtamuosius ryšius, tai miestų teritorinės priklausomybės zonų nustatymas praktiškai tampa neišsprendžiamu uždaviniu.

Miestų teritorinės erdvinės priklausomybės ribas galima nustatyti pasinaudojus teritoriniu informaciniu komunikaciniu koeficientu:

$$K = \frac{1}{R} \left( \frac{G}{G_1} + \frac{BVP}{BVP_1} \right) \varphi;$$

čia  $G$  – miestų gyventojų skaičius,  $BVP$  – bendras vidaus produktas,  $R$  – nuotolis tarp miestų,  $\varphi$  – šalies ir rajonų raidą apibendrinančių parametru indeksas.

Miesto gyventojų skaičius ( $G$ ) – labiausiai integruojantis informacinio komunikacinio potencialo rodiklis, nes nuo jo dydžio priklauso ne tik miesto hierarchinė ir funkcinė priklausomybė, bet ir informacinė, socialinė, kultūrinė ir gamybinė reikšmė. Bendras vidaus produktas ( $BVP$ ) – tai gamybinį potencialą bei jo komunikacinius srautus formuojantis veiksnys (gamta–kapitalas–darbas–žinios–verslas). Šalies ir rajonų raidą apibendrinantys parametru indeksai ( $\varphi$ ) funkcionuoja kaip papildomos informacinės komunikacinės išvalgos, t. y. miestų traukos zonose esančios technosferos, tolygios plėtros, socialinės disharmonijos būklės sąlygos. Toks šių geografinių, socialinių, teritorinių, organizacinių sistemų elgesio valdymas tiesiogiai priklauso nuo miestus kuriančių struktūrų potencialo pažinimo. Be to, ši geografinė socialinė informacinė komunikacinė sistema kartu yra diferencijuota ir teritoriniu aspektu. Šią teritorinę hierarchinę diferenciaciją lemia miestų in-

formacinių komunikacinių ryšių intensyvumo skirtumai.

Lietuvos integracinių, socialinių geografinių rajonų projekto schema sudaryta remiantis šalies miestų hierarchinės teritorinės priklausomybės, istorinių etninių kultūrinių sričių ir esamo teritorinio administracinio valdymo prasmės parametrų sąveikos visuma (2 pav.). Čia miestų teritorinės priklausomybės ribos funkcionuoja kaip marginalinės zonos.

Integracinę hierarchinę rajonų lygių sistemą sudaro rajonai, parajoniai, mikrorajonai:

1. Socialinius geografinius rajonus formuoja didžiausi miestai, apskričių administraciniai centrai ir

istorinės etninės kultūrinės sritys; juos sieja valstybinio lygio intensyviausių komunikacinių ryšių srautų ašys.

2. Parajonius formuoja mažesni miestai, apskričių administraciniai centrai ir integralinės istorinių etninių kultūrinių sričių dalys; juos sieja rajoninio lygio gana intensyvių informacinių komunikacinių srautų ašys.

3. Mikrorajonus formuoja įvairaus dydžio miestai, rajonų savivaldybių centrai, siejami vietinio lygio informacinių komunikacinių srautų ašių.

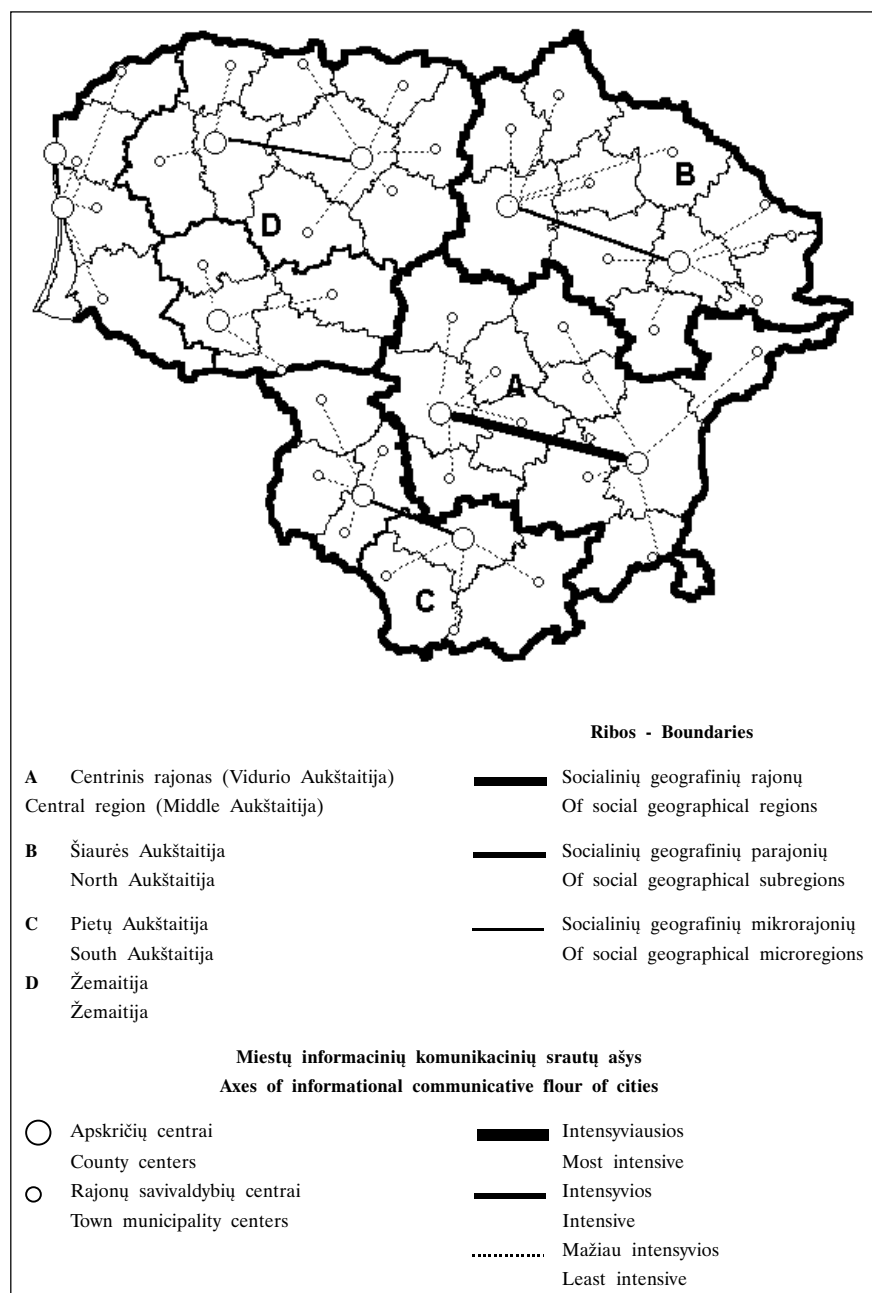
## IŠVADOS

1. Socialinių geografinių darinių horizontalų ir vertikalų priežastingumą, lyginant su ankstesniais paradigmiais požiūriais, geriausiai padeda suvokti informacinė komunikacinė paradigma.

2. Lietuvos vidinius socialinius geografinius integralius rajonus sudaro šalies miestų istorinių etninių kultūrinių sričių ir esamo teritorinio administracinio valdymo reikšmių informacinės komunikacinės sąveikos parametrų visuma. Miestų teritorinės priklausomybės ribos atitinka šalies socialinių geografinių rajonų, kaip marginalinių zonų, ribas.

3. Centrinis (Vidurio Aukštaitijos) socialinis geografinis rajonas apima Vilniaus ir Kauno (sostinės tipo) miestus. Čia sukonzentruotas didžiausias šalyje demografinis, informacinis, kultūrinis, gamybinis ir paslaugų potencialas formuoja valstybinės reikšmės informacinius komunikacinius srautus, kartu šis rajonas funkcionuoja kaip vyraujantis, hierarchinis, visoje šalies socialinių geografinių rajonų sistemoje.

4. Šiaurės Aukštaitijos rajoną kuria Panevėžio ir Utenos, Pietų Aukštaitijos – Alytaus (Dzūkijos) ir Marijampolės (Sūduvos), Žemaitijos – Šiaulių ir Telšių (Šiaurės Žemaitijos), Klaipėdos (Pajūrio Žemaitijos) ir Tauragės (Pietų Žemaitijos) miestų polifunkcinių potencia-



2 pav. Lietuvos socialinių geografinių rajonų schemas projektas  
Fig. 2. A project scheme of Lithuanian social geographical regions

lų komunikaciniai sąveikos impulsai. Jie formuoja rajoninės ir vietinės reikšmės parajonių ir mikrorajonų sistemas. Raseinių miestas su rajono savivaldybe dėl prioritetinės istorinės, etninės, kultūrinės reikšmės priskirtinas ne Centriniam (Vidurio Aukštaitijos), bet Žemaitijos socialiniam geografiniam rajonui.

5. Vykdamas šalies administracinio teritorinio valdymo reformą rekomenduotina stambiausius administracinius padalinius pavadinti istorinių etninių kultūrinių sričių pavadinimais.

Gauta 2003 12 10  
Parengta 2004 03 08

#### Literatūra

- Filosofijos atlasas*. (1999). Vilnius.  
Statistikos departamentas. (2001). *Gyventojų skaičius apskrityse sausio 1 d.* Vilnius.  
Zagorskis J. (2001). *Lietuvos vidinis geopolitinis ir socialinis geografinis rajonavimas. Mokyklos reforma: patirtis ir problemos.* Mokyklinės koncepcijos straipsnių rinkinys. Vilnius. 14–17.  
Zagorskis J. (1997). *Lietuvos geografija. Socialinė geografija.* Mokymo priemonė IX kl. Vilnius.  
Zagorskis J. (1990). Lietuvos socialinis geografinis rajonavimas. *Geografija*. 26.  
Kuhn T. E. (1962). *Structure of Scientific Revolutions*. Chicago.  
Skopin A. J. (2001). *Vvedenie v ekonomičeskiju geografiju*. Moskva.

#### Juozas Zagorskis

*Vilnius Pedagogical University*

#### INFORMATIONAL COMMUNICATIVE PARADIGM AND SOCIAL GEOGRAPHICAL REGIONALIZATION OF LITHUANIA

#### S u m m a r y

The process of scientific cognition in general and social geographical cognition can be followed up by means of T. Kuhn's concept of the pyramidal paradigm model. In this sense, the vertical and horizontal informational

communicative paradigm in the most convenient way to understand the process of geographical cognition.

Lithuania is a country of small global or international importance, which has small social and natural resources. Its cities are the main parameters forming the social geographical regions.

The territorial boundaries of cities as marginal zones are determined by calculating the territorial informational communicative coefficient of cities and by evaluating the historical, ethnic and cultural heritage and the existing system of territorial administration.

An integral hierarchical rank system of geographical regions is composed of regions, subregions and microregions.

Social geographical regions are formed by the largest cities, administrative centers of counties and historical ethnic cultural provinces linked by the most intensive communicative axes.

Subregions are formed by smaller cities, administrative centers of counties and integral parts of historical ethnic cultural provinces linked by rather intensive communicative axes.

Microregions are formed by cities of different size and regional municipal centers linked by local communicative axes.

The central (Middle Aukštaitija) social geographical region is formed by the capital-type Vilnius and Kaunas cities. This region is the dominant one in the system of social geographical regions of the country.

The North Aukštaitija region is formed by Panevėžys and Utena cities, the South Aukštaitija region by Alytus (Dzūkija) and Marijampolė (Sūduva) cities and the Žemaitija region by Klaipėda (coastal Žemaitija), Šiauliai and Telšiai (North Žemaitija) and Tauragė (South Žemaitija) cities. They are also centers of the local systems of subregions and microregions.

For a reform of administrative territorial governing of the country, it is recommended to name the largest territorial administrative units after the historical, ethnic and cultural provinces and in this way to legalize the democratic diversity of historical ethnic cultures.